

Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı

Doç. Dr. Emin ÂŞIKKUTLU*

Özet

İslâm ilim ve kültür tarihinin ortak kavramlarından biri "tabaka"dır. Tabakât kitapları da, müslüman âlimlerin bu kavram çerçevesinde sınıflandırılıp biyografilerinin anlatıldığı eserlerdir. İslâm relief geleneğinin erken dönem örneklerinden olan ve dinî-gayr-ı dinî ayırımı yapılmaksızın birçok ilmî disiplinde görülen bu eserlerin muhteva tertibi disiplinlere ve müelliflere göre değişir. Hatta aynı tabakat kitabı içinde bile farklılık görülebilir. Biz bu makalede, hadis ilmi özelinde ele alacağımız tabaka kavramı hakkında genel bilgi verdikten sonra, muhaddislerin tabaka anlayışları ve tabaka kullanım alanları üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Tabaka, tabakat, sahâbe tabakası, râviler tabakası, muhaddislerin tabakaları, isnad, yaş, nesil, akran

Abstract

The *tabaqah* term is one of the common terms of Islamic science and culture history. The *Tabaqât books* are the works which composed by muslim scholars in *tabaqah* term. These are one of the genres of the composition in early Islamic period and also are seen in many scientific disciplines, without religious or non-religious discrimination. Content arrangements of these books difference according to different disciplines and authors. Moreover, it may be different in the same *tabaqât* book. In this article, we are going to approach the term of *tabaqah* in respect of hadith science and search about perspective of muhadditheen and their using this term.

Key Words: Tabaqah, tabaqât, biographical dictionary, the tabaqa of sahaba (the Companions of the prophet), the tabaqa of muhaddithûn, generation, equals

Giriş

İslâm ilim ve kültür tarihinin ilk dönem telif türlerinden biri "tabakât" kitaplarıdır. Dinî-gayr-ı dinî ayırımı yapılmaksızın hemen her ilmî disiplinde, hattâ meslek ve sanat alanında o ilim, meslek veya sanat erbabını tanıtan bu tür eserlere rastlamak mümkündür.¹ Birer biyografi niteliğinde olan bu eserler, telif tarzı bakımından diğer ricâl kitaplarından ayrılır. İslâm telif geleneğinde "tabaka" esasına göre muhtevaları düzenlenen bu eserler, her ilim veya meslek dalında uygulanan tabakalandırma esaslarındaki farklılıklar nedeniyle değişiklik arz eder. Bu farklılıklar, değişik müellifler tarafından aynı alanda yazılan tabakat kitapla-

* M.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Örneğin krş. Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed, *el-İ'lân bi't-tevbih li men zemme ehle't-te'rîhi* (nşr. Franz Rosenthal çev. Sâlih Ahmed el-İlli), Beyrut 1407/1986, s. 160 vd.

rında görülebildiği gibi, aynı müellifin aynı alanla ilgili farklı tabakât kitaplarında, hatta bir müellifin belli bir tabakat kitabı içinde bile farklılık gösterebilmektedir. Bu makalede, aslında her ilim veya meslek alanıyla ilgili tabakat kitapları ve yazarları açısından ayrı ayrı araştırılmaya değer olan “tabaka” kavramını muhaddisler özelinde ele alacağız. Bu amaçla, söz konusu kavram hakkında genel bilgi verdikten sonra, muhaddislerin bu kavrama dair yaklaşımlarını ve kullanım tarzlarını ortaya koymaya çalışacağız.

A. Genel Olarak “Tabaka” Kavramı

1. Anlamı

Arapça’da, bir şeyin üzerini benzer bir şeyle tamamen örtmek, kaplamak, örtü anlamındaki “طبق” maddesinden türemiş olan “tabaka” kelimesi, sözlükte hâl, konum, mertebe, derece, evin katı, yer veya gök katmanı, göz tabakası, birbirine denk/benzer şeyler veya insanlar, birbiri ardından gelen topluluklar, nesil, soy, çckirge sürüsü, omurga, mafsalsal, yüz veya yirmi yıllık zaman dilimi gibi anlamlara gelir. Çoğulu “tabakât”tır.² Türkçe’de kullanılan “tıpkı” kelimesi de aynı kökten gelir ve “tamamen aynı” demektir.³

Tabaka kelimesinin yukarıda geçen sözlük anlamlarını kategorik olarak, “zaman, mekân ve hâl” odaklı üç grupta toplamak mümkündür. Bu durumda tabaka, zaman bakımından “birbirini takip eden, birbiriyle aynı, birbirine yakın veya benzer”, mekân açısından “aynı yerde bulunan birbirine benzer veya mutabık”, hâl yönünden ise “derece ve mertebeleri birbirine yakın şeyler veya kimseler” demektir.⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de “tabaka” kelimesi aynen geçmemekle birlikte, aynı kökten gelen “tıbâk” ve “tabak” kelimeleri kullanılmaktadır. Meselâ, “O ki, birbiriyle uyumlu yedi göğü yarattı”⁵ âyetinde “tıbâk” lafzı, “...yemin ederim ki, halden hale geçersiniz”⁶ âyetinde “tabak” kelimesi yer almaktadır.

İslâmî terminolojide tabaka kavramı, kelimenin “iki şey arasındaki aynılık, benzerlik veya yakınlık” anlamına uygun olarak, genellikle “aynı veya yakın

² İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut, t.y. X, 209 vd; Firûzâbâdi, Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsü'l-muhit*, Beyrut 1407/1987, s. 1165-1166, Beyrut 1407/1987.

³ Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2006, III, 3164.

⁴ “Tabaka”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul 1979, XI, 591. s. 590.

⁵ Mülk/67, 3.

⁶ İnşikâk/84, 19.

dönemde yaşayan, yaşları aynı veya birbirine yakın olan, ya da birbiri ardından gelen insan grupları”nı ifade eder. Bir başka deyişle kavramın kelime anlamıyla kavranısal anlamı arasında çok yakın bir ilgi vardır.⁷ Çünkü temel İslâm ilimlerinde tabaka kavramı, “nesil, soy” anlamında özellikle zaman boyutuyla ön plana çıkar.⁸ Nitekim bazı tabaka müellifleri “tabaka” yerine, “nesil” anlamına gelen “karn” kelimesini kullanırlar. Örneğin Ebü'l-Hasan Bahşel (ö. 292/905), kendi döneminde “tabaka” kavramı yaygın olarak bilindiği ve kullanıldığı halde *Târîhu Vâsıt* adlı eserinde “karn” kelimesini kullanmayı tercih ederek kendi dönemine kadar gelmiş geçmiş Vâsıtlı râvîleri “dört karn” yani “nesil” halinde taksime tabi tutar.⁹ Hâkim de (ö. 405/1014) *Târîhu Nisâbü’r*’da, sahâbe, tâbiûn ve etbâu’t-tâbiûnden sonraki râvîleri “dördüncü tabaka” yerine “dördüncü karn” başlığı altında zikretmiştir.¹⁰ Zehebî ise, Hasan b. Araf’e’nin “benden beş ‘karn’ hadis yazdı” sözündeki “karn” kelimesini “yani beş tabaka” diye tefsir eder.¹¹ Bu durum, tabakât ilminde “tabaka” ile “karn” kelimelerinin birbirinin müteradifi olarak “nesil” anlamında kullanıldığını gösterir.¹²

İslâmî ilimler edebiyatında tabaka düzeninde tasnif edilen eserlere “tabakât” adı verilir.

2. Ortaya çıkışı

Her ne kadar yıl esasına göre düzenlenmiş tarih ve biyografi çalışmaları öteden beri bilinmekte ise de, İslâm telif geleneğindeki şekliyle, zaman, mekân, kabile, ilim, meslek vb. açılardan ortak özellikler taşıyan insanların gruplandırılması, müslümanlara ait bir biyografik tasnif yöntemidir. Hollandalı şarkiyatçı Rosenthal, böyle bir tabakalandırma şeklini İslâm tarih düşüncesinde mevcut en eski ve orijinal bir islâmî taksim yöntemi olarak nitelendirir ve bu yöntemin ortaya çıkışında dış etkenlerin herhangi bir dahlinin bulunmayıp aslında ilk dönemdeki müslümanların “Resûlüllah’ın ashabı, tâbiûn...” diye kategorik ayrırma tabi tutulmasına dayandığını belirtir.¹³ Genel olarak Rosenthal’ın bu tesbitine

⁷ Fayda, Mustafa, “Tabakât”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1981, XXX, 318.

⁸ “Tabaka”, İA, a.y.

⁹ Bahşel, Eslem b. Sehl er-Rezzâz el-Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt* (thk. Corcis Avvâd), Beyrut 1986, s. 47, 85, 151, 218 (Ömerî, a.g.e., s. 182’den naklen).

¹⁰ Hâkim en-Nisâbü’rî, Ebû Abdullah, *Târîhu Nisâbü’r*, s. 175 (Ömerî, a.g.e., s. 182’den naklen).

¹¹ Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, Beyrut 1405/1984, XI, 549.

¹² Ömerî, Ekrem Ziya, *Târîhu’s-sünneti’l-müşerrefe*, Beyrut 1405/1984, s. 182.

¹³ Rosenthal, Franz, *İlmü’t-târîh inde’l-müslimîn* (çev. Salih Ahmed el-İlti), Beyrut 1983, s. 133-134.

katılmakla birlikte, onun bu tesbitini daha da ileri götürerek müslümanların tabaka esasına göre taksim edilmesinin arka planında Kur'an ve sünnet odaklı bir düşüncenin bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira bizzat Allah Teâlâ, Kur'an'da genelde müminleri, özelde sahâbileri bazı kriterlere göre tasnif ederek, mesclâ cennetlik-cehennemlik,¹⁴ cihada katılan-katılmayan,¹⁵ Mekke'nin fethinden önce infakta bulunan-bulunmayan¹⁶ gibi ayırmalar yapmaktadır. Nitekim Allah (c.c.), "muhâcir ve ensardan ilk müslümanlar ile onlara güzellikle tabi olanlar"¹⁷ ve "Ağaç altında bîat edenler"¹⁸ buyurarak kendilerinden râzı olduğunu beyan ettiği "zor zaman"ın ilk müslüman şahsiyetleri daha sonraki dönemlerde telif edilen tabakât kitaplarında daima ilk sırada yer almışlardır. Hz. Peygamber'in "Nesillerin en hayırlısı (hayru'l-kurûn), benim (içinde bulunduğum) nesildir. Sonra onları takip edenler, sonra da ardından gelenlerdir" buyurması,¹⁹ ümmetini "hayırlılık" açısından gruplara, yani tabakalara ayırdığını göstermektedir. Muhtemelen bu ve benzeri naslardan esinlenen İslâm bilginlerinin zaman bakımından birbirini takip eden nesiller halinde ilk dönem müslümanlarını sahâbe, tâbiîn, etbâu't-tâbiîn... diye tasnif etmeleri²⁰ veya İbn Sa'd ve Hâkim en-Nisâbü'nin yaptığı gibi müslüman olma önceliği, hicret, cihad ve fetih gibi tabaka kriterlerine göre muhtelif tabakalara ayırmaları bu görüşü desteklemektedir.²¹ Bu durum aynı zamanda, sahâbeyi tabakalara ayırma kriterinin sadece aynı nesle mensubiyetten ibaret olmadığını, bu kriterle birlikte zaman, mekân ve Hz.

¹⁴ el-Hasr/59, 20.

¹⁵ en-Nisâ/4, 95.

¹⁶ el-Hadid/57, 10.

¹⁷ et-Tevbe/9, 100.

¹⁸ el-Fetih/48/18.

¹⁹ Buhârî, "Fadâilü'n-Nebi", 1; Müslim, "Fadâilü's-sahâbe", 210, 211, 212.

²⁰ Nitekim İbn Kesîr (ö. 774/1372), tabaka teşkilinde kırk yıllık zaman dilimini esas alırken "Nesillerin en hayırlısı benim çağdaşlarımdır..." hadisi ile birlikte şu zayıf hadise dayanır: "Ümmetim, beş tabakadır. Bu tabakaların her biri kırk yıldır. Benim ve ashabımın bulunduğu tabaka, ehl-i ilm ve iman tabakasıdır. Onların ardından gelip 80 yılına kadar onları takip edenler, iyiler ve müttakiler (ehl-i birr ve takvâ) tabakasıdır. Bunlardan sonra 120 yılına kadar gelecekler, birbirlerine karşı şefkat ve yakınlık gösterenler (ehl-i terâhum ve tevâsul) tabakasıdır. Daha sonra 160 yılına kadar gelecek olanlar, aralarındaki bağları koparıp birbirlerine sırt çevirenler (ehl-i tekâtu' ve tedâbür) tabakasıdır. Nihayet 200 yılına kadar gelecek olanlar da çalkantı/anarşi ve harp ehl-i olanların tabakasıdır." (bk. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Telkîhu fihri mi ehlil-eser fi uyûni't-târîh ve's-siyer*, Beyrut 1418/1998, s. 527; Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, Beyrut 1403/1982, III, 388).

²¹ İbn Sa'd, sahâbeyi zaman, mekân hatta neseb kriterlerine göre beş tabakaya ayırırken, Hâkim bu taksimi daha da detaylandırarak onları on iki tabaka halinde gruplandırır. (bk. Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları* (çev. M. Yaşar Kandemir), İstanbul 1996, s. 289, 297; Fayda, a.g.m., a.y.).

Peygamber'le nesep yakınlığı gibi unsurların da onların tabakalandırılmasında önemli rol oynadığını, dolayısıyla ilk dönemdeki tabaka anlayışının, muhtemelen tarih ilminin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurma kaygısıyla sonraki döneme nisbetle daha karmaşık olduğunu göstermektedir. İbn Sa'd (ö. 230/844), Halife b. Hayyât (ö. 240/854), Müslim (ö. 261/875) ve Bahşel (ö. 292/905) gibi müelliflerin *Tabakât*ları bu tesbitin mevcut şahitleridir.

Tarih ilmi ile tabaka bilgisi arasında umum-husus ilişkisi mevcuttur. Râvî tanımında ikisi de müşterek olmakla birlikte, Tarih ilmi, ayrıca olayları nakletmekle, Tabaka bilgisi'nden ayrılır. Tabakada aslanan, kronolojik sıra değil, meselâ Bedir Savaşı'na katılan bir sahâbînin katılmayandan sonra vefat etmesine rağmen sıralamada önce zikredilmesi gibi belli ortak kriterlere uygunluktur.²² Müteahhir âlimler, bu iki bilgi kaynağını birbirinden ayırırlar. Onlara göre tarih kaynaklarının kullanımında şahısların doğum ve ölüm tarihlerini öğrenmek asıl ve birincil, hallerine vakıf olmak arızî ve ikincil amaç iken, tabakat kaynaklarında bunun tersine şahısların durumlarını öğrenmek asıl, doğum ve ölüm tarihlerini bilmek ise arızî amaçtır.²³

3. İlk örnekleri

Oldukça erken dönemde telif edilmeye başlanan tabaka esaslı biyografi kitaplarının elde mevcut ilk örnekleri İbn Sa'd'ın (ö. 230/844) *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı²⁴ ile Halife b. Hayyât'ın (ö. 240/854) *Kitâbü't-tabakât*'i²⁵ olarak kabul edilse de, literatürde bu türün bilinen ilk örnekleri her ikisi de 207/822 yılında vefat etmiş iki müellife ait gözükmektedir: Heysem b. Adî ve Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî. Çağdaş İslâm araştırmacılarından Ekrem Ziya el-Ömerî, Heysem b. Adî'ye nisbet edilen *Kitâbü tabakâti'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn* adlı kayıp eseri,²⁶ tabakât türünde yazılmış ilk eser olarak takdim eder.²⁷ Ne var ki Leys b. Sa'd ve Abdullah İbnü'l-

²² Sahâvî, *Feth*, III, 387.

²³ Sehâvî, *a.g.e.*, a. y.

²⁴ Eser, bir grup Alman ilim adamı tarafından 1898-1918 yılları arasında Prusya İlimler Akademisi adına yayımlanmıştır. İslâm dünyasındaki ilk neşri ise İhsan Abbas tarafından gerçekleştirilerek 1957-1968 yılları arasında Beyrut'ta basılmıştır. Müellif ve eseri hakkında geniş bilgi için bk. Fayda, Mustafa, "İbn Sa'd", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 294-297.

²⁵ Eserin Süheyl Zekkâr neşri 1414/1993 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır. Müellif ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fayda, Mustafa, "Halife b. Hayyât" *DİA*, İstanbul 1997, XV, 301-303.

²⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 146.

²⁷ Ömerî, *Mevâridü Hatîbi'l-Bağdâdî fi Târîhih*, Dımaşk 1395/1975, s. 386-387, 573.

Mübârek'in (ö. 181/797) *et-Târîh*'leri²⁸ sayılmayacak olursa, yine Heysem b. Adî'ye nisbet edilen *Tabakâtü's-sahâbe* adlı kitap,²⁹ müellifin telifte sahâbeye öncelik vermiş olma ihtimalinden dolayı konuyla ilgili ilk eser sayılması daha isabetli gözükmektedir. Diğer taraftan Heysem b. Adî ile aynı tarihte vefat eden Vâkıdî'nin *Kitâbü't-tabakât*'i³⁰ bizzat günümüze ulaşmasa da, başta İbn Sa'd olmak üzere birçok tarih ve tabakat yazarının kaynağı olmakla şöhret bulduğu halde ilk tabakat eseri sayılmasına manî ne gibi bir durumun bulunduğu, ayrıca izaha muhtaç bir husustur.

4. Faydaları

İslâm ilim tarihinde en eski telif yöntemlerinden biri olarak tabaka kavramının epey erken dönemde geliştirilip kullanılmasının arka planında bu yöntemin sağladığı bazı kolaylıkların ve pratik faydaların bulunduğunu söylemek gerekir. Genelde İslâm ilim ve kültür tarihi, özelde hadis ilmi ve tarihi açısından tabaka esaslı biyografik taksimin sağladığı faydaları iki grupta sıralamak mümkündür:

a. Genel olarak;

aa. Sahâbenin İslâm'a giriş, savaş, fetih, cihâd gibi tarihî önem taşıyan konularla ilgili öncelik ve yararlılık durumlarının bilinmesini sağlar.

ab. Sahâbenin herbirinin yaşadığı dönem ve yerdeki konumunu bildirir.

ac. Sahâbenin mensup olduğu kabile ve ailelere, ayrıca göçüp yerleştiği şehir ve beldelere göre dağılımını verir.

ad. İslâm coğrafyasında tarihî süreçte yaşanan bilimsel hareketlilik ve faaliyetler hakkında bilgi verir.

ae. Âlimlerin ilmî ve ahlâkî mertebelerini bildirir. Böylece aynı tabaka veya farklı tabakalardaki âlimler arasında mukayese yapma imkânı sağlar.

b. Hadis ilmi ve tarihi açısından;

ba. İsnaddaki irsal ve inkitâî ortaya koyar.

bb. İrsal ve inkıtânın türünü anlamaya imkân verir.

²⁸ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 281, 318.

²⁹ *a.g.e.*, s. 146.

³⁰ *a.g.e.*, s. 144.

bc. İsnad problemlerinin tesbitine ve çözümüne katkıda bulunur.

bd. Râvîler arasında mukayeseye, böylece isnadlar arasında temyiz ve tercih yapmaya imkân verir.

be. Muhtemel hoca tedlisini (tedlîsü's-şüyûh) açığa çıkarır.

Tabaka sisteminin yukarıda sayılan faydaları yanında bazı kusurları da söz konusudur. Tabaka ayırımında standart kriterlerin bulunmaması sebebiyle tasnif yönteminin müelliften müellife, kitaptan kitaba, hatta aynı kitapta değişmesi, buna bağlı olarak tabaka sayısının ve muhtevasının farklılık arz etmesi, ayrıca tabakalar arasında tedâhül meydana gelmesi bu aksaklıkların başında gelir.³¹

B. Muhaddislerin Tabaka Anlayışı

Klasik hadis usûlü kaynaklarında "tabaka" kavramı, yaş ve isnadda veya sadece isnadda birbirine yakın/benzer olan kimselerin meydana getirdiği râvî grupları olarak tanımlanır.³² Muhaddisler, teorik olarak bu tanımda ittifak halinde gözükse de, pratikte farklı tutumlar sergilemişlerdir.

Tarihî seyir açısından muhaddislerin tabaka anlayışını iki aşamada ele almak mümkündür:

1. Aynı asırda/devirde yaşayıp önemli bazı durumlar, olaylar veya vasıflar bakımından ortak özelliğe sahip insan topluluğu. Meselâ, Hz. Peygamber'i mü'min olarak gören ve bu iman üzere ölen insanların tamamı, bu ortak özellikleri sebebiyle kitle halinde "sahâbe tabakası"nı oluşturur. Aynı şekilde, muhâcîrler hicret etme, Bedirîliler Bedir Savaşı'na katılma, tâbüîler "sahâbeye yetişme ortak özelliği" sebebiyle birer tabaka sayılır. Buna karşılık Medîneli tâbüîler hem tâbüî, hem de Medîneli olma özelliklerinden dolayı genel tâbüî tabakasından ayrılarak "Medîneli tâbüîler" diye kendi içinde ayrı bir tabaka meydana getirirler. Disiplinlerin henüz tam ayrılmaması sebebiyle tarihçi, hadisçi ayırımının net olarak yapılamadığı ilk dönemde İbn Sa'd, Halîfe b. Hayyât ve Fesevî gibi tabakat ve tarih müelliflerinde görülen bu tabaka anlayışı, daha sonraları Hâkim en-Nîsâbü'rî tarafından da

³¹ Tedâhül örnekleri için bk. Hâkim, Ebû Abdullah en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, Beyrut 1397/1977, s. 25, 45-46; Nevevî, *İrşâdû tullâbi'l-hakâik* (thk. Nureddin İtr), Dimaşk 1412/1992, s. 201; İrâkî, Ebu'l-Fadl Abdürrahîm, *Fethu'l-muğis şerhu Elfıyeti'l-hadis* (thk. Salah Muhammed), Beyrut 1421/2001, s. 365-366.

³² Suyûtî, Celâlüddîn, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* (thk. Muhammed Eymen b. Abdullah eş-Şobrâvî), Kahire 1423/2002, s. 637; Aydınî, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 301.

uygulanmıştır.³³ Kısaca söylemek gerekirse, bu tür tabaka anlayışı hadisçilerle tarihçiler arasında müşterektir.

2. Yaş ve isnadda veya sadece isnadda birbirine yakın olan kimselerin oluşturduğu grup.³⁴ Buna göre tabaka, yaşları birbirine yakın (yaştaş/akran) olması sebebiyle “nesil”; yaşları farklı olsa da hocaları veya talebeleri itibarıyla aralarında müştereklik bulunması sebebiyle “dönem (devre) arkadaşı” öğrenci grubu gibi düşünülebilir. İşte muhaddislerin yaklaşımına göre tabaka, aynı dönemde yaşamış, yaşları birbirine yakın, hocaları ve talebeleri arasında önemli ölçüde müştereklik bulunan “akran” râvîler için kullanılan bir kavramdır.³⁵ Buna göre muhaddislerin tabakalandırma yöntemi, ricâl kaynaklarında yoğun şekilde görüleceği üzere zaman bakımından peşpeşe gelen ve birbirleriyle görüşen nesiller bağlamında yaptıkları “lika” esaslı bir taksime dayanır. Genel olarak bu anlamıyla muhaddisler arasında yaygın olan tabaka kavramı, tarihçilerin tabaka anlayışından ayrılır ve daha özel bir anlam ifade eder. Hadisteki pratik faydası ve basit oluşu sebebiyle zamanla revaç bulan bu tarz tabaka taksiminin somut örnekleri, râvîlerin sahâbe, tâbiîn, etbâu't-tâbiîn ve tebeu'l-etbâ' diye dört ana tabakaya ayrıldığı İbn Hibbân'ın *Kitâbü's-sikât*'ında,³⁶ Hâkim'in *Târîhu Nisâbûr*'unda³⁷ ve İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'inde³⁸ görülebilir. Bu yöntemde bir râvînin tabakasının belirlenebilmesi, doğum ve ölüm tarihi ile hoca ve talebelerinin bilinmesine bağlıdır.³⁹

Muhaddisler, bu genel kullanım tarzı yanında tabaka kavramını başka anlamlarda da kullanmışlardır. Bunlar, şu başlıklarda toplanabilir:

1. Râvîlerin güvenilirlik veya zayıflık durumlarına göre mertebeleri

Tabaka kelimesinin “hal, derece, mertebe” anlamı çerçevesine uygun düşen böyle bir kullanım, İbn Ebî Hâtim er-Râzî'de görülür. O, “Râvîlerin tabakalarının, hallerine göre değerlerinin ve derecelerinin değiştiğini açıklamak gerekir”

³³ bk. Hâkim, *a.g.e.*, s. 22-24.

³⁴ Aydınlı, *a.g.e.*, s. 301.

³⁵ Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 292.

³⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, III, 1, 466; IV, 1, 3, 594, 595; VI, 1, 670, 671; VIII, 1-2; IX, 293-294.

³⁷ Ömeri, *a.g.e.*, s. 182.

³⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb* (nşr. Adil Mürşid), Beyrut 1416/1996, s. 15.

³⁹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 399.

diyerek râvîleri şöyle bir gruplandırmaya tabi tutar:⁴⁰

a. Ricâl tenkidi konusunda uzman, ricâl bilgisine vakıf, araştırmacı râvîler. Bunlar, tezkiye ve cerh-ta'dîl yapmaya ehil kimselerdir.

b. Şahsen âdil, hadiste, hadis hıfzında güvenilir ve sağlam râvîler. Bunlar âdil râvîlerdir.

c. Doğru sözlü, dindar ve güvenilir olmakla birlikte, hadis rivâyetinde ara sıra yanlış olan râvîler. Uzman münekkidler böyle râvîleri makbul, hadislerini hucdet sayar.

d. Doğru sözlü ve dindâr olmakla birlikte (rivâyetlerine) vehm, hata, yanlış ve sehv hâkim olan dalgın râvîler. Bunların rivâyetleri, terğîb-terhîb ve zühd-âdâb konularında yazılır fakat helâl-haram konusunda delil olmaz.

e. Kendisini yukarıdaki râvîlerden sayıp aralarına karışmaya çalışan fakat ricâl bilgisini münekkidler tarafından yalancı olduğu anlaşılanlar. Bunların rivâyetleriyle meşgul olmaya değmez; hadisleri ise terk edilir, atılır.

İbn Ebî Hâtim'in, "Râvî tabakaları" başlığı altında yaptığı bu taksimin aşağı-yukarı aynısını "Merâtibü'r-ruvât" başlığı altında tekrarlaması,⁴¹ bir benzerini "Derecâtü ruvâti'l-âsâr" başlığı altında özetlemesi,⁴² tabaka kavramını, sözlük anlamına uygun olarak "derece, mertebe" kelimesiyle eş anlamda kullandığını göstermektedir. Bu takdirde yine İbn Ebî Hâtim'in, "Cerh ve ta'dîl lafızlarının değişik 'mertebelerde' olduğunu gördüm"⁴³ sözü, tabaka kavramını cerh-ta'dîl lafızlarının mertebeleri anlamında da kullanmış olabileceğinin delilidir.

Yukarıdaki anlamda bir tabaka taksimi, bu kez tamamen mecrûh râvîler özelinde Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) ve ondan naklen İbnü'l-Esîr'de (ö. 606/1209) görülür.⁴⁴ Hâkim, "Mecrûh râvîlerin tabakaları" başlığı altında mecrûh râvîleri cerh sebeplerine göre on tabakaya ayırır.

a. En ağır cerh sebebi olan Hz. Peygamber adına yalan uydurma "kebîre"sini

⁴⁰ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1371/1952, I, 6-7.

⁴¹ bk. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 10.

⁴² İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 37-38.

⁴³ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 37.

⁴⁴ bk. Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ Usûli'l-hadis* (İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'nin *el-Menârü'l-münîf*i ile birlikte), Beyrut 1408/1988, s. 159-173; İbnü'l-Esîr, *Câmiü'l-Usûl fi ehâdisi'r-Resûl* (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), I-XII, Beyrut, 1404/1984, I, 75-81.

irtikâp edenler. Bunlar, en kötü râvîler tabakasını teşkil eder.

b. Hadislere isnâd terkibi yapanlar.

c. Rivâyete karşı aç gözlülükleri sebebiyle kendileri doğmadan önce ölmüş kimselerden (doğrudan) rivâyette bulunan ilim ehli kimseler.

d. Mevkûf hadisleri merfû olarak rivâyet edenler.

e. Mürsel hadisleri sahâbî râvî ilâve ederek (muttasıl) nakledenler.

f. İbadet ve zühd yönü ağır basan, hadisle meşgul olmayıp rivâyeti hafife alanlar.

g. Aslında çok hadis dinledikleri hocalarından duymadıkları hadisleri temyiz etmeden nakledenler.

h. Hocalarından dinledikleri hadisleri gevşeklik gösterip zamanında yazmayan fakat yaşadıklarında satın aldıkları kitaplardan bu hadisleri nakledenler.

1. Hadisçi olmayan, bir muhaddis için gerekli bilgilerden yoksun, hadislerini ezber bilmediği için telkine maruz olanlar.

i. Hadis uğruna rihlet etmiş, hadis yazmış ve hadisçi olarak şöhret bulmuş fakat herhangi bir nedenle kitapları yok olduğu halde sorulduğunda başkalarının kitaplarından veya tahminî olarak ezberinden rivâyet edenler.

2. Bir hadis hocasının rivâyetlerindeki güvenilirlikleri bakımından öğrencilerinin seviyeleri

Muhaddisler, bazan bir hadis şeyhinin talebelerini, hocalarına mülazemeti, hıfz ve sağlamlık kalitesi gibi yönlerden tabakalara ayırarak tabaka kavramını biraz daha özele indirgedikleri görülür. Meselâ Zührî'nin öğrencileri, her biri bir sonrakine göre daha üstün olan beş tabakaya ayrılır.⁴⁵

a. Birinci tabaka: Zührî'den ayrılmayan, hıfz ve itkan sahibi, hadisleri son derece sahîh olan râvîler yer alır. Buhârî'nin şartına uygun olan bu râvîler arasında Yunus b. Yezîd, Ukayl b. Hâlid, Mâlik b. Enes, Süfyan es-Sevrî ve Şuayb b. Ebî Hamza vardır.

b. İkinci tabaka: Bunlar, tessebbütte birinciler gibi fakat itkanda onların dü-

⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Mukaddime), s. 7; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 113-114.

nunda kalan ve Zührî'ye mülazemetleri kısa sürdüğü için onun hadislerine âşinalık kesbedemeyen öğrencileridir. Müslim'in şartına uygun düşen bu tabaka râvîleri arasında Evzâî, Leys b. Sa'd ve Abdurrahman b. Hâlid ve İbn Ebû Zî'b sayılabilir.

c. Üçüncü tabaka: Cafer b. Bürkân, Süfyan b. Hüseyin, ve İshâk b. Yahya el-Kelbî,

d. Dördüncü tabaka: Zem'a b. Sâlih, Muâviye b. Yahya es-Sadeft ve Müsenâ b. el-Sabbâh,

e. Beşinci tabaka: Abdülkuddûs İbn Habîb, el-Hakem b. Abdullah el-Eylî ve Muhammed b. Saîd el-Maslûb

Buhârî öncelikle birinci tabaka râvîlerinin hadislerine itibar edip bazan ikinci tabakadakilerin hadisini alırken, Müslim ilk iki tabaka râvîlerinin hadislerine öncelik vermekle birlikte üçüncü tabakadakilerden hadis naklettiği de olur. Dördüncü ve beşinci tabakada yer alan râvîlere ise hiçbiri itibar etmez. Zührî'nin öğrencilerinin güvenilirlik dereceleri ile ilgili bu tabaka ayırımı, Nâfi', A'meş, Katâde gibileri için de geçerlidir.⁴⁶ Nitekim, Ali b. el-Medîni, Şa'bî'nin öğrencilerini üç tabakaya,⁴⁷ Nesâî ise Nâfi'in öğrencilerini on tabakaya ayırır.⁴⁸

Aynı anlamda benzer bir kullanım da bir râvînin şeyhlerini taksimde görülür. Meselâ Zehebî, Buhârî'nin hocalarını isnadlarının âli oluşuna göre beş tabakaya ayırır.⁴⁹

3. Ütîvâ ettikleri rivâyetlerin sıhhatine göre hadis kaynaklarının dereceleri

Şâh Veliyullah ed-Dihlevî ve ondan iktibasen Siddîk Hasan el-Kannûcî (ö: 1308) ile el-Mübârekfûrî (ö. 1353/1934) "hadis kitaplarının tabakaları" başlığı altında temel hadis kaynaklarını muhtelif tabakaları ve farklı dereceleri bulunduğunu ve bunları bilmenin gerekli olduğunu belirttikten sonra, sıhhat ve şöhret itibarıyla hadis kitaplarını beş tabakaya ayırırlar.⁵⁰

⁴⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, a.y.

⁴⁷ Zehebî, *Siyenu d'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut 1405/1985, V, 415.

⁴⁸ Zehebî, *a.g.e.*, V, 96-97.

⁴⁹ *a.g.e.*, XII, 395-396.

⁵⁰ Dihlevî, Şâh Veliyullah, *Hucce'tüllahi'l-bâliğa*, Kahire, t.y. s. 132 vd; Kannûcî, Siddîk Hasan, *el-Hitta fi zikri's-Sihâhi's-sitte*, Beyrut 1405/1985, s. 114 vd; Mübârekfûrî, Ebu'l-Âli Muhammed

a. Birinci tabaka: Bunlar, en sahîh hadisleri ihtiva eden İmam Mâlik'in *Muwatta'* ile Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leridir.

b. İkinci tabaka: *Muwatta'* ve *Sahîhayn* derecesine ulaşamayıp onlardan hemen sonra gelen Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'leridir.

c. Üçüncü tabaka: Gerek Buhârî ve Müslim'den önce, gerekse onlar zamanında veya daha sonraki dönemde tasnif edilip sahîh, hasen ve zayıf hadis ihtiva eden *müsned*, *câmi'* ve *musannef* türü eserler. Tayâlisî'nin *Müsned*'i, Abdürrez-zâk'ın *Musannef*'i ve Taberânî'nin *Mu'cem*'i böyledir.

d. Dördüncü tabaka: Aradan asırlar geçtikten sonra ilk iki tabaka kaynaklarında bulunmayıp *müsned* ve *câmi* türü eserlerde kalmış, zayıf râvîlerin rivâyet ettiği, daha çok felsefe ve vaaz çevrelerinde kullanılan isrâîlî, hikemî sözleri ya da sahâbe ve tâbiîn sözlerini toplamak amacıyla yazılmış, zayıf ve mevzû hadisler ihtiva eden eserler. İbn Hibbân ve İbn Adî'nin *Duafâ*'ları ile Ebû Nuaym ve İbn Asâkir'in kitapları gibi.

e. Beşinci tabaka: Önceki dört tabaka eserlerinde herhangi bir aslı bulunmayıp fikhîçi, tasavvufçu ve tarihçiler arasında meşhur olmuş veya âlim geçinen katı dindarlar tarafından uydurulmuş "sözde hadisleri" ihtiva eden kitaplar.⁵¹

4. Ölüm tarihleri aynı veya birbirine yakın râvî grupları

Bu anlamda tabaka, ölüm tarihleri birbirine yakın şahıslardan oluşan gruba ifade etmektedir. Bu kullanımın bir örneği Zehebî'nin *el-Muîn*'inde görülür. O, mezkûr eserin başında sahâbe, tâbiîn, etbâu't-tâbiîn... muhaddislerini lika ve akran esasına göre sıralarken,⁵² hicrî üçüncü asra geldiğinde bu tarzını değiştirerek yıl esasına göre 20, 25, 30 yıl gibi periyodlar halinde tabaka ayırımına döner.⁵³ Ancak bu tarzın en tipik örneği, Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'idir. Zehebî, bu eserinde, haltercemesini verdiği şahısları ölüm tarihlerine göre 10'ar yıllık periyodlar halinde tabakalara ayırmıştır. Örneğin hicrî 631-640 yılları arasında vefat edenleri 64. tabakada toplamıştır. İlk defa Zehebî'de görülen bu tarz tabaka ayırımı, ricâle dair eserlerinde genellikle lika ve çağdaşlık kriterini esas alan

Abdurrahman, *Mukaddimetü Tuhfeti'l-Ahvezi* (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), I-II, y.y., t.y., s. 55 vd.

⁵¹ Kannûcî, *a.g.e.*, s. 122.

⁵² bk. Zehebî, *el-Muîn fî tabakâti'l-muhaddisîn* (nşr. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1419/1998, s. 7-108.

⁵³ bk. Zehebî, *a.g.e.*, s. 109 vd.

Zehebî'nin bu eserinde tabaka kavramını "on, yirmi, otuz... yıllık zaman dilimi manasına gelen "akd" anlamında kullandığını gösterir.⁵⁴ İbn Kesîr de tabaka teşkilinde kırk yıllık periyodu esas alır ve bunu yaparken "Ümmetimin en hayırlısı benim çağdaşlarımdır..."⁵⁵ hadisi ile "Ümmetim beş tabakadır; bu tabakaların her biri kırk yıldır..."⁵⁶ rivâyetine dayanır. Muayyen bir zaman aralığı (akd) esasına göre böyle bir tabakalandırma, özellikle ilk asırlarda (hicrî IV. asırdan önce) vefat etmiş fakat ölüm tarihleri kesin olarak bilinemeyip sadece belli bir zaman aralığı içinde tahmin edilebilen şahısların, durumlarına en uygun tabakalara yerleştirilmesine imkân vermesi bakımından önem taşır.

5. Bir hadis nüshasında semâ kaydında adı geçen öğrenci grubu

"Kitâbetü't-tesmî", "Kitâbetü's-semâ" veya sadece "semâ" denilen ve hadis nüshasının sayfalarının başı, sonu veya görünebilen herhangi bir yerinde yer alan ve bu kayıta, besmeleden sonra nüshayı okutan hocanın ad, neseb, nisbe, künye lakab ve mezhep gibi kimlik bilgileri ile nüshanın musannifine varan senedini; besmeleden önce veya besmele satırının üstüne -eğer varsa- nüshayı okuyan/dinleyen öğrenciyle birlikte bu nüshanın okunduğu hadis meclis(ler)inde hazır bulunan ve dinleyen diğer öğrencilerin isimleri, hadis meclisinin akdedildiği yerin adı, akdedildiği tarih açıkça ve güzelce yazılıp hocaya (müsmî') arz edilir. O da bu kayda tarih düşerek imzalar. İşte bu kayda "tabaka" (ç. tıbâk) denir. Bir bakıma hadis meclislerinin sicilleri olarak muhafaza edilen bu tabakalar, öğrenci için bir icâzet, ricâl tarihçileri için bir bilgi kaynağı ve belge niteliği taşır.⁵⁷ Zehebî'nin, Ebû Yahya el-Ulbî'nin (ö. 631/1234) haltercemesinde naklettiği İbnü'l-Mecd'in: "Adının Abd'in Müsned'inin 'tabaka'sına eklendiğini gördüm."⁵⁸ sözündeki tabaka kelimesi bu anlamdadır.

Bu şahıslara "tabaka" denilmesi, ya muayyen bir hadis kitabını belli bir hoca-dan sema yoluyla müştereken aldıklarından veya genelde birbirlerinin akranı olmalarından dolayıdır.

⁵⁴ Avvâd, Beşâr, *ez-Zehbî ve Menhecühû fî kitâbihî Târîhu'l-İslâm*, s. 280-289.

⁵⁵ Buhârî, "Fadâilü'n-Nebî", 1; Müslim, "Fadâilü's-sahâbe", 210, 211, 212.

⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Telkâhu fihûmi ehli'l-eser fî uyûni't-târîh ve's-siyer*, Beyrut 1418/1998, s. 527.

⁵⁷ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 219 vd.; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 89. Ayrıca ilginç sema kaydı örnekleri için bk. Ebû Gudde, Abdülfettâh, *el-İsnâd mine'd-dîn*, Beyrut 1412/1992, s.113-149.

⁵⁸ Zehbî, *a.g.e.*, XXII, 360.

Sonuç

İslâm ilim ve kültür tarihinin ortak kavramlarından biri olan “tabaka”, sahâbeden başlamak üzere, zaman, mekân, mensup oldukları kabile, ilim, mezhep ve meslek çerçevesinde ortak özelliğe sahip kimseleri kategorize etmek amacıyla ilk defa müslümanlar tarafından kullanılıp geliştirilen, Kur’an ve sünnet kökenli bir kavramdır. Tanımı itibarıyla daha çok tarih ve hadis ilmi merkezli gözükse de, aslında temel veya yardımcı İslâmî ilimlere mensup kimselerin, hatta sanat ve meslek erbabının biyografik tasnifinde de kullanılmıştır. Başlangıçta, ilk dönem müslümanlarının zaman, mekân, kabile ve ilim gibi kriterlere göre gruplandırılarak Tarih ilmi’ni de kuşatacak şekilde kullanılan tabaka kavramı, ilmî disiplinlerin birbirinden ayrılmasıyla her disiplinin kendi ihtiyaçlarına göre kazandığı anlam içeriği doğrultusunda kullanılmaya başlamıştır. Bu bağlamda muhaddisler, tabaka kavramını yaş veya isnadda müştereklik, yakınlık ya da benzerlik açısından sadece râvîlerin taksimine hasretmişlerdir. Bazan bu kavramı daha da özele indirgeyerek, bir muhaddisin öğrencilerini veya bir râvînin hocalarını güvenilirlik, şöhret ve itibar bakımından sınıflandırmak amacıyla da kullanmışlardır. Ayrıca hadis kaynaklarının sıhhat derecelerinin tabaka kavramıyla ifade edildiği de olmuştur. Geç dönemlerde, vefat tarihlerine göre on, yirmi, otuz yıllık zaman dilimleri halinde taksim edilen muhaddis gruplarına da “tabaka” denilmiştir.

Hadis edebiyatının ilk dönem telif türlerinden olan tabakât kitaplarının bir kısmında “lika” esas alınarak râvîler sahâbe, tâbiîn, etbâu’t-tâbiîn...diye nesil bazında ayırımı tabi tutulurken, bazılarında her tabaka ayrıca kendi içinde alt tabakalara ayrılmıştır. Tabaka teşkilinde râvîler arasında genel veya özel bazı ortak yönlerin veya benzerliklerin bulunmasına özen gösterilmişse de gerek tabaka sayısında, gerekse tabakaların muhteva tesbitinde farklılıklardan kurtulmak mümkün olmamıştır. Tabaka sisteminin başlıca aksaklığını teşkil eden bu durum, ortak bir tabaka usûlünün geliştirilememesi, tabaka ayırımında esas alınan kriterlerin müelliften müellife, eserden esere, hatta aynı eser içinde değişmesi, tabakalandırma amaçlarının farklılığı yanında müelliflerin kendi ıstılahları doğrultusunda hareket etmelerinden, özetle tabaka taksiminin indî ve icthâdî oluşundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.